

koncu 80. let vodstvo KSČS postavljale v čedalje brezizhodnejši položaj. Konec 40 let trajajoče totalitarne oblasti se je nezaustavljivo bližal.

Ta kratek in poenostavljen površinski pregled predstavlja le drobec poglobljene zgodovinsko-sociološke analize povojne ČSSR, ki je nastala kot plod sodelovanja dr. Hansa Rennerja, strokovnjaka za sodobno slovaško zgodovino (po letu 1968 je emigriral iz ČSSR, sedaj pa dela na zgodovinski katedri Univerze v Groningenu na Nizozemskem) in slovaškega zgodovinarja Iva Samsona iz bratislavskega Inštituta mednarodnih študij. Slednji je poleg prevoda (večinsko Rennerjevega dela) knjigo dopolnil z nekaterimi dejstvi, ki se tičejo predvsem Slovaške in Slovakov. Samsonovi izsledki so predvsem rezultat dejavnosti komisije vlade Slovaške republike za analizo zgodovinskih dogodkov v letih 1967–70, katere sodelavec je bil tudi sam.

Knjige ne odlikuje le natančen kronološki in faktografski oris povojne ČSSR, temveč predvsem analiza in razlaga vzrokov, pogojev in posledic, tako različnih posameznih dogodkov, kot iz njih sestavljene celote. V knjigi so med drugim jasno in razločno predstavljeni faktorji, ki so komuniste pripeljali na oblast in jih tam tudi obdržali, različne smeri, ambicije in cilji znotrajstrankarskih struj tako pred pomladjo in po njej, kot tudi med njo, osebne karakteristike, vloga in pomen nekaterih najpomembnejših oseb (Beneša, Gottwalda, Novotnega, Dubčka, Svobode, Bilaka, Husáka...) ipd.

V veliko pomoč pri razumevanju dogodkov služi natančen opis stalnega sovjetskega vmešavanja v češko-slovaško politiko (vpliv in diktat nasproti brezmejni veri, poslušnosti in nemoči), saj je glavni tok povojne češko-slovaške zgodovine v prvi vrsti posledica tega odnosa.

Delo posveča pozornost tudi odnosu med češkim in slovaškim delom ČSSR ter med njunima narodoma, v katerih dogodki niso potekali povsem enako, kar je bila posledica predvsem različne preteklosti (tudi medvojne), gospodarskih in socialnih razlik ter še vedno nerešenega slovaškega narodnega vprašanja.

Knjiga je pisana dokaj kritično, neprizanesljivo pa obravnava tudi Dubčka, ki mu kljub priznavanju določenih kvalit in zaslug očita neobvladljivost razvoja dogodkov 1968. leta, pomanjkanje nadzora nad situacijo, deloma celo naivnost in nesposobnost. Predvsem obdobje češko-slovaške pomladi (pa tudi ostalih faz) je opisano izredno zanimivo in tekoče in se na odlomke bere kot pravi politični triler, saj sta avtorja poleg arhivskih virov in literature uporabljala tudi takratno periodiko in spominsko gradivo.

Prav tako v knjigi ne gre zgolj za politično zgodovino, saj je precej prostora posvečenega tudi ostalim, čeprav s politiko tesno povezanim sferam, predvsem kulturi.

Predstavljeno delo je pomembna kvalitetna pridobitev za spoznavanje in razumevanje tako sodobne češkoslovaške kot povojne evropske zgodovine (zadnji čas je, da izide tudi podobna sinteza naše povojne zgodovine), kljub vsemu pa bi za objektivnejši primerjalni vpogled v sodobno zgodovino ČSSR ob njej priporočil še kakšno delo, ki ta isti čas obravnava z drugega zornega kota, oziroma katerega izmed pregledov izpod peresa marksističnega zgodovinskega danes že bivšega režima.

Tone Kregar

Viktor Meier, **Zakaj je razpadla Jugoslavija**. Ljubljana : Znanstveno in publicistično središče 1996. 353 strani.

*Zemlja nam je bogata, ljudi su vredni, i sistem nam valja.
Samo treba da počnemo! (Branko Mikulić)*

Razpad Jugoslavije in barbarski pohodi Srbov na Hrvaškem ter v Bosni so v minulih letih postali tema vrste knjižnih izdaj in filmskih predstavitev. V njih so tako znanstveniki kot publicisti in politiki pojasnjevali svoje videnje vzrokov za tak izbruh v deželi »bratstva in enotnosti.« Kup knjig, ki so o tem izšle samo v Sloveniji, že dobiva težko obvladljive razsežnosti. Prostodušnost, s katero protagonisti tedanjega dogajanja razkladajo tudi o najbolj skritem dogajanju, nam ponuja kaj zanimivo branje. Da se njihove razlage preteklosti v mnogočem niti približno ne ujemajo, najbrž ni treba posebej poudarjati.¹

Nov prispevek k »avtopsiji« nam ponuja Švicar Viktor Meier, dolgoletni dopisnik listov *Neue Zürcher Zeitung* in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. Knjiga je pod naslovom *Wie Jugoslawien verspielt wurde* lansko leto izšla v Münchnu, letos pa smo jo dobili tudi v slovenskem prevodu. Kot nam avtor pojasni v predgovoru, je knjigo napisal zlasti na podlagi gradiva, zbranega v *Arhivu Republike Slovenije* (predvsem zapisnikov sej zveznega partijskega predsedstva), pogovorov z vrsto akterjev in svojih člankov v *FAZ*. Da knjiga ne želi biti zgolj publicistična predstavitev dogodkov – kar v svojem predgovoru poudarja prevajalka Mojca

¹ Za ilustracijo je zanimiva primerjava med knjigama Janeza Drnovška in Borisava Jovića, ki jo je opravil I. Mekina: *Njuni resnici*, *Mladina* 16.4.1996, str. 22 in 23.

Drčar-Murko – nam da slutiti tudi obsežen seznam literature in precejšen znanstveni aparat. Avtor nas v predgovoru korektno opozori, da so v knjigi slovenska stališča dobila kar precej prostora in to pojasni z dostopnostjo informacij v Sloveniji, a tudi z dejstvom, da je »že zgodaj razumel prizadevanje slovenskega naroda, da bi živel v Jugoslaviji ali zunaj nje tako, kot si je želel« (str. 12).

»Sistem svobode« (Pankrti): Knjiga Viktorja Meierja se začne s predstavitvijo treh glavnih problemov Jugoslavije, ki so se v vsej ostrini pokazali po smrti Josipa Broza. Če je Broz s svojim stalnim nihanjem med demokratizacijo in represijo, bizantinsko spretnim manevriranjem med zahodom in vzhodom ter obilnim zaklinjanjem na pretekle zmage še uspel vzdrževati nekakšno ravnotežje v sistemu, ki je temeljil na ustavi in zakonodaji polni lukenj, se je to po njegovi smrti vse bolj kazalo kot nemogoče. Na plan so prišle vse nedodelanosti političnega sistema, šibkosti gospodarskega sistema, kosovska kriza pa je znova pokazala, da sta bratstvo in enotnost kvečjemu lepa želja in ne realnost.

Kot ugotavlja Viktor Meier so bili trije temelji, na katerih naj bi stala enotnost države (partija, policija in vojska), že precej trhli. Partija se je vse bolj federalizirala in posamezne republiške organizacije so se bolj ukvarjale z »urejanjem« razmer doma, kot pa z oblikovanjem skupne politike. V sistemu, v katerem je partija imela številne formalne, zlasti pa neformalne naloge in je dejansko obvladovala državo, to ni moglo ostati brez posledic. Policija in politična policija sta bili pod kontrolo republiških partij, tako da je bila stopnja kontrole odvisna od lokalne politične klime. To se je še zlasti kazalo na Hrvaškem po letu 1971. Seveda pa so bili vsi policijski aparati »prirejeni nalogi ohranitve komunistične vladavine in so videli glavnega sovražnika na Zahodu« (str. 20).

Armada s svojo partijsko organizacijo je vsaj navidez ostala jugoslovansko usmerjena, a je – kar so jasno pokazali poznejši dogodki – v sebi nosila močne prosrbske elemente. Ob tem je s svojo ortodoksno komunistično usmeritvijo pomembno zavirala vsakršne reforme in tako zaostrila krizo.

Državni organi – parlament, vlada in predsedstvo – so se sicer počasi izvijali iz objema partije (ali partij), a so bili v svojem delovanju odvisni od konsenza republik, kar je ob njihovem razhajanju državo vse bolj paraliziralo. Vlada (*Zvezni izvršni svet*), pa se je tako ali tako na daleč izogibala politiki in se je omejevala na izvajanje – bolj ali manj uspešnih – gospodarskih reform. Tisti z malo boljšim spominom se bodo gotovo spomnili, kako je zadnji predsednik federalne vlade *Ante Marković* skoraj do samega konca ignoriral politiko in državo reševal pred katastrofo z rezanjem ničel bankrotirane valute in z nasmehom. Ali kot pravi Meier: »upoštevajoč omejeno vlogo vlade in njenega predsednika v jugoslovanskem sistemu, je toliko bolj nenavadno, da sta zahodna diplomacija in politika takrat tako odločno stavili na Markovićevo karto« (str. 26).

Precejšnjo in zaslužno pozornost je Meier posvetil gospodarski situaciji, ki je nemalo prispevala k zaostritvi krize. Dolžniška kriza, v katero je država zabredla, je belgrajske vlade silila v neljube ukrepe; spomin na vrste za pralni prašek, jedilno olje, bencinske bone, sistem par-nepar in depozit je morda že zbledel, takrat pa je prav depozit »zlasti v Sloveniji prvič resno zamajal čustva solidarnosti s skupno državo« (str. 32).

Kar že nekako običajno je postalo, da na začetek jugoslovanskega »dolgega pohoda« v prepad, pisci postavljajo kosovske dogodke leta 1981. Tako tudi Viktor Meier. Vendar se že prej ustavi pri problemu Hrvaške, ki se retrospektivno kaže kot usodnejši, čeprav bolj skrit. Po zatrtju hrvaškega gibanja 1971 je v republiki nastopilo obdobje brutalne represije, ko je bilo vsakršno manifestiranje hrvaštva obravnavano kot nacionalizem, ki ga je – večinsko srbski – partijski in policijski aparat neusmiljeno preganjal. Hrvaško nezadovoljstvo z državo, ki je verjetno nikoli res niso sprejeli za svojo, se je kopičilo in njegov izbruh v devetdesetih letih ne bi smel biti presenečenje. Podobno situacijo lahko vidimo tudi v Bosni in Hercegovini, kjer so bila stara sovraštva prisilno zakopana in jih je nadomestilo obredno priseganje Titu, bratstvu in enotnosti ter jugoslovanstvu – vse pod budnim očesom policije in partijskih komitejev. Prav v letih, ko je izbruhnilo nezadovoljstvo na Kosovu, so se na Hrvaškem in v Bosni vrstili mitrirani procesi proti (resničnim ali domnevnim) nacionalistom in islamistom, na katerih so bili obsojeni tudi mnogi protagonisti spopadov v 90. letih. Meier opozarja tudi na to, da se kaj primerljivega v Srbiji ni dogajalo; na Hrvaškem so »ljudi zapirali zato, ker so peli domoljubne hrvaške pesmi, medtem ko so bile podobne srbske pesmi v Beogradu že zdavnaj na repertoarju slehernega kavarniškega orkestra« (str. 20).

Razvoj krize na Kosovu Meier obravnava natančno in obširno in pri tem v kratkem ekskurzu prikaže tudi albansko-srbske odnose vse od srednjega veka. Seveda največ pozornosti nameni položaju po 2. svetovni vojni in zlasti dogodkom 1981. leta. Ob tem opozarja na dejstvo, da so represijo, ki je nastopila po demonstracijah, izvajale pokrajinske oblasti, ki so jih obvladovali Albanci. Ti so hoteli svojo pravovernost in jugoslovanstvo dokazati z zatrtjem »separatizma« in ob tem vztrajno zatrjevali, kako je to potrebno za ohranitev avtonomije. Poznejši pokrajinski partijski šef *Azem Vllasi* je leta 1984 Meierju razlagal, »da so pač 'v igri velike stvari'«.« (str. 57). Tovrstna politika dokazovanja lokalnih partij, da so še vedno zveste »Titovi poti« pa seveda ni bila omejena na Kosovo; uporabljali sta jo tako slovenska kot hrvaška partija, ki sta ravno

tako govorili o »velikih stvareh«, ki da so v igri. In tudi posledice so bile podobne: vse večja izolacija republiških vrhušk in strnitev opozicije (na Hrvaškem okrog katoliške cerkve, v Sloveniji okrog *Odbora za varstvo človekovih pravic* in na Kosovem okrog *Ibrahima Rugove*).

»**Škandal v rdečem baru**« (Marko Breclj): Leti 1986 in 1987 avtor imenuje »*usodni leti*«. Takrat so se v jugoslovanskih republikah, zlasti pa v trikotniku Srbija – Kosovo – Slovenija izoblikovala nova partijska vodstva in konflikt je postajal vse ostrejši. Katastrofa v gospodarstvu, ki jo je rigidna vlada *Branka Mikulića* kvečjemu pospeševala, pa je ustvarjala idealno klimo za nezadovoljstvo, ki so ga spretneži na oblasti usmerjali po svoji volji. Meier v drugem poglavju kratko – in korektno – prikaže srbski in slovenski zgodovinski razvoj in zlasti različno pot v Jugoslavijo ter različno pojmovanje nove države. Če so Slovenci upali v novi skupnosti najti rešitev pred grožnjami s severa in zahoda in nacionalno enakopravnost, so jo Srbi – z redkimi izjemami – razumeli le kot obliko Velike Srbije. Razlika se pokaže tudi v dveh nacionalnih programih, ki sta se oblikovala v letih 1986/87. Avtor natančneje analizira razvpiti memorandum srbske akademije (v nasprotju s starejšimi srbskimi programi »*samo še zmeda jokavega samoobžalovanja, cepljenega z agresivnostjo in sovraštvom do sodržavljanov Jugoslavije*,« str. 82), kot tudi *Prispevke za slovenski nacionalni program*. Glavni cilj srbskega nacionalnega programa, ki ga je oportunistično prevzelo tudi novo partijsko vodstvo, je tako postal boj za izgubljene stare privilegije, kar se je v devetdesetih povsem jasno pokazalo na Hrvaškem.

Ob tem primerjanju v mnogočem različnih situacij v Sloveniji in Srbiji, pa se nam vendar kaže neka podobnost. V obeh republikah se je nacionalni program razvil v krogih intelektualne opozicije in vladajoči partijski funkcionariji so ga dovolj uspešno prevzeli, da so si zagotovili obstoj in oblast tudi po razpadu skupne države. Na Hrvaškem pa je komunistična partija, ki so jo takrat obvladovali neizraziti ljudje in se ni uspela prilagoditi, po demokratičnih volitvah povsem izgubila oblastne pozicije. Vendar pa je tudi v Sloveniji nacionalni program, ki je izšel iz 57. številke *Nove revije*, le počasi našel dovolj podpore med oblastniki. Ali kot – zelo prizanesljivo – zapiše Meier: oblastnike je nacionalni program »*morda spravil nekolikanj v zadrego, ker so njegovi pisci prehitevali dogodke*« (str. 94).

»**Zastave v prvem planu**« (Pankrti): Preden se je do konca zaostрил konflikt med Slovenijo in Srbijo, je v obotavljajoči se proces demokratizacije v Sloveniji posegla samozvana »kovačnica bratstva in enotnosti«, jugoslovanska armada. Vojska, ki je pozneje svojo popolno nesposobnost prikazala na bojnem polju, se je v krizni situaciji vse bolj videla kot varuh obstoja države in se je zato začela močneje vpletati v politiko. Najhujšega sovražnika si je našla v poskusih kritike njene organizacije in delovanja, ki so se začeli pojavljati v krogih nastajajoče slovenske opozicije. Vojski so v gonji proti »specialni vojni« z veseljem asistiral srbska občila in tako pripravljala teren za zavezništvo vojske in srbske politike. »Ustrezna« stališča pa so sprejemali tudi federalni partijski in državni organi. Vrh je kampanja dosegla z aretacijo *Janeza Janše, Ivana Borštnerja* in *Davidu Tasića* konec maja in v začetku junija 1988; na procesu se jim je pridružil še *Franci Zavrl*. Če naj bi proces prekinil dotedanji tok dogodkov in »umiril« nezadovoljneže, je dosegel ravno nasprotni učinek – organiziral se je *Odbor za varstvo človekovih pravic* in nezadovoljstvo z razmerami je zajelo širše plasti prebivalstva. Pri razjasnitvi prikrite vloge, ki so jo pri aretacijah igrale slovenske oblasti, se Meier nagiba k interpretaciji, ki jo ponuja tedanji šef slovenske partije *Milan Kučan*. Kljub vsem nejasnostim pa je nedvoumno prelomen značaj dogajanj ob procesu. Prvič se je mobiliziralo večje število ljudi: »*Zaradi grožnje iz Beograda se je na obzorju prvič pojavila ideja o lastni državi*« (str. 107).

Nekako v istem času se je na drugem koncu federacije začelo množično gibanje, ki pa je imelo precej drugačen značaj. Po zmagi na osmem plenumu centralnega komiteja srbske partije jeseni leta 1987 si je novi samodržec *Slobodan Milošević* do srede naslednjega leta dovolj utrdil položaj, da je lahko začel ofenzivo. Kakšen je bil cilj ofenzive tedaj, verjetno nikoli ne bo povsem jasno, a z leti je privedla do pravih mongolskih roparskih pohodov in pokolov po Hrvaškem ter Bosni in Hercegovini. Po zadnjih dogajanjih pa se nam vseeno zdi verjetno, da je diktator sovraštvo, ki ga je jasno izrazil memorandum *SANU*, izrazil v utrditev in razširitev svoje oblasti – dokler je to šlo brez nevarnosti za njega samega. Da bi »mesar z Balkana« resnično verjel v kaj drugega kot vase, je vse težje verjeti. Če je *Adolf Hitler* začel vojno zaradi bolne želje po oblasti arijske rase, jo je *Slobodan Milošević* zaradi bolne želje po oblasti.

Kampanja se je začela na Kosovu pod pretvezo, da gre za vzpostavitev »enakopravnosti« Srbije, kar naj bi dosegli s spremembami republiške ustave. Za zagotovitev sprejema je bilo treba pridobiti sodelovanje vodstev obeh pokrajin. Ker so bile stare strukture trdno v sedlu, je srbsko vodstvo v boj vpreglo kosovske Srbe in začela se je »protibirokratska revolucija«. Mitingi na eni in spretno manevriranje v federalnih organih, kjer je »*znal spretno graditi na podlagi že sprejetih stališč, jih na novo razložiti in razvijati*« (str. 118), na drugi strani, so srbskemu voditelju prinesli oblast nad Srbijo s Kosovom in Vojvodino ter nad Črno goro.

Na resen odpor je politika naletela le med Albanci na Kosovu, saj se je slovenski vrh prav tako poskušal izogibati konfliktu s Srbijo. Tudi Meier se vpraša, ali bi slovenska politika lahko za kosovsko

avtonomijo storila več in doda: »*Res je imela Slovenija vse leto 1988, ko se je zaostroval konflikt z vojsko, dovolj dela sama s sabo*« (str. 119). Meier tu podrobneje ne obravnava možnosti, da se je slovenska partija bolj in bolj osredotočala na Slovenijo, ker je imela vedno več dela z vse krepkejšo opozicijo.

Do skupnega nastopa slovenske opozicije in vladajoče klike je le prišlo ob gladovni stavki albanskih rudarjev v rudniku Trepča. Srbski odgovor je bil silovit: v Belgradu se je zbrala milijonska množica in zahtevala izredne razmere na Kosovu. Državno predsedstvo je razmeroma hitro popustilo in 27. februarja 1989 ugodilo srbskim zahtevam ter na Kosovo poslalo vojsko, ki je s srbsko in zvezno policijo zatrla demonstracije (»kontrarevolucijo« in »iredento« je zatiral tudi slovenski policijski kontingent) in srbskim komunistom omogočila demontažo avtonomije Kosova. Predlog so podprli vsi člani predsedstva (*post festum* tudi v času glasovanja odsotni slovenski član *Stane Dolanc*, ob prvem izbruhu albanskega nezadovoljstva 1981 sam zvezni policijski minister), ki so se vdajali utvari, da bodo s tem rešili državo. Meier postavlja domnevo, da je vojska v istem času preverjala tudi možnost, da bi bile izredne razmere razglašene po celi državi.

»**Anarchy In The U.K.**« (Sex Pistols): Na vprašanje, ali je politična kriza zaostrovala gospodarsko ali pa gospodarska kriza politično, pač ne moremo enoznačno odgovoriti. Da pa so bile posledice obeh katastrofalne, je jasno. Boj med reformisti in konzervativci v Jugoslaviji se je bil tudi na gospodarski fronti in udeleženci so bili isti. Tako je *Milošević*, ki je zmotno veljal za reformista, nastopil proti premieru *Branku Mikuliću*, brž ko je ta stopil na pot odločnejših reform. Zvezna vlada je 30.12.1988 odstopila in za mnoge je bil prvi kandidat za prevzem premierskega mesta prav *Milošević*. Ker pa si je ta utrjeval pridobljene položaje in je kandidiral le svojega zvestega pomočnika *Borisava Jovića*, je imela kandidatura Hrvata *Anteja Markovića* večje možnosti. *Marković* je nekaj mesecev po izvolitvi z obilno pomočjo *Geoffreya Sachsa* sestavil program reform, ki pa so bile preplitve, da bi lahko rešile globoko krizo. V pogovoru z Meierjem je zagrebški ekonomist *Marijan Korošić* oktobra 1988 krizo odlično definiral kot »*tiranijo statusa quo*«, ki je nerešljiva brez demokracije, ker »*se partija na vseh ravneh – tudi v občinah in tudi v Sloveniji – noče umakniti iz gospodarstva, kajti tam je mogoče najti tako denar kot moč*« (str. 155). Predsednik vlade pa se kljub podobi reformista, ki si jo je ustvaril, ni bil pripravljen lotiti politične reforme in tako je gospodarska reforma kmalu izgubila začetni zagon.

Politične razmere so se medtem že tako zapletle, da je bilo vsakršno govorjenje o enotnem trgu le še utvara in so v državnem gospodarskem ustroju vladale anarhične razmere. V Slovenijo je nezadržno prihajala demokracija; konec leta 1988 in v začetku leta 1989 so bile ustanovljene prve stranke, ki niso sledile »konceptu 'usmerjene' demokracije, ki ga je tedaj zastopal *Jože Smole*«, kakor znameniti »nestrankarski pluralizem« imenuje Meier (str. 163). Upravičeno opozarja tudi na vpliv sočasnih sprememb v vzhodni Evropi; Slovenija, ki je vzhodnoevropske države vedno prehitevala, tako v gospodarstvu kot v stopnji svobode, je, obtežena z dogajanjem v preostanku Jugoslavije, začela izgubljati prednost.

Pri popisovanju razvoja slovenske demokracije pa se Meier spet bolj nagiba k interpretacijam, ki nam jih vztrajno ponuja tedanje vodstvo (ter njegovi t.i. »kozmetičarji«), in premalo upošteva vlogo opozicije. Mnenje pisca tega poročila je, da je takrat pobudo že nesporno prevzela opozicija in je partija s svojimi sateliti opozicijske zahteve le blažila ter z zamudo prevzemala ideje, ki so od tam prihajale. Tako »posvetovalni referendum«, na katerem je bil za člana jugoslovanskega predsedstva izvoljen »ne-Marko ne-Bulc« *Janez Drnovšek*, kot tudi *Temeljna listina Slovenije*, ki ji Meier posveti (nezaslužno) veliko pozornosti, četudi je bila le bleda kopija *Majniške deklaracije 1989*, sta bila posledica pritiska javnega mnjenja in rastočega vpliva opozicije.² Zanimivo pa bi bilo tudi razmisliti, kako in koliko je na miren »sestop z oblasti« vplival nič kaj privlačen zgled ideološkega bratranca romunskega samodržca *Nicolaeae Ceauscua*.

Nobenega dvoma ni, da je z vstopom zunajpartijske opozicije v politiko zgodil kvaliteten preskok, kar pravi tudi Meier. Čeprav v zgodovini jugoslovanske partijske diktature poznamo obdobja »demokratizacije« in »liberalizma« in se je režim v mnogočem razlikoval od sovjetskega, je pri vseh teh procesih vedno šlo za prerivanja znotraj ene in edine politične opcije. V mnogočem so bile vse spremembe le krinka za utrditve novega diktatorja ali novih oblastnikov.³ Nastop prave opozicije pa je prvič na plano prinesel tudi ideje, ki so povsem odklanjale temeljna izhodišča komunistične ideologije. V začetku sicer obotavljivo, a vendarle.

Še bolj kot v Sloveniji je bila sprememba očitna na Hrvaškem. Tam se je leta 1989 končalo »obdobje 'molčeče' Hrvaške« (str. 178). Meier precej obsežno povzame hrvaško politično zgodovino od srede 19. stoletja in se pri tem spretno izogne v zadnjem času tako vabljivemu demoniziranju Hrvatov. Neokusne primerjave med srbsko in hrvaško politiko, ki so sedaj tako popularne, ga ne zanimajo in mirno zapiše:

² Na tem mestu je potrebno opozoriti, da je prevajalka v nekaj primerih uporabila napačne ali neuveljavljene izraze. Tako zapiše za *majniško deklaracijo* – *majsko izjavo* (str. 165) in *nacionalni svet* za *Narodno vijeće* (str. 87).

³ Znale so teze, da je *Hruščov* z destalinizacijo le utrjeval svoj položaj in da je tudi *perestrojka* v začetku bila le način za ustvarjanje aparata, ki bi bil zvest novemu tajniku sovjetske partije Mihailu Gorbačov.

»Sodobna Hrvaška je neprimerno močnejše povezana z gibanjem med letoma 1970/71 kot z državo med drugo svetovno vojno.«⁴ Seveda srbska politika ni bila tako tankovestna in od »nadomestnih sovražnikov« Slovencev se je kmalu preusmerila k Hrvatom. Tu so bile stave seveda večje in »nagradni sklad« ni bil denar za nerazvite temveč obsežna ozemlja vzhodno od črte *Virovitica-Karlovac-Karlobag*. Prvi, ki je v tej bitki podlegel, je bila hrvaška partija, ki s svojo notranjo razcepljenostjo in nacionalno sestavo ni bila dovolj elastična in je na volitvah 1990 klavрно propadla.

»Lep dan za smrt« (Niet): V obrambo socializma in z njim svojih privilegijev se je vse odločneje postavila jugoslovanska armada. Vojska je v prihajajočih slovenskih in hrvaških volitvah upravičeno videla nevarnost za svojo vlogo. Posebej pa jo je prizadel razpad *Zveze komunistov Jugoslavije*, saj je tako izgubila institucionaliziran vpliv na politiko. Vojska se je v drugi polovici 1990 sicer hotela vrniti v politiko z »armadno partijo«, vendar so bila ta prizadevanja obsojena na neuspeh. Prav tak je bil rezultat prizadevanj premiera *Anteja Markovića*, da bi si pridobil politično podporo z lastno »vladno« stranko. Vsejugoslovanska politika je pač že postala nemogoča.

V državi sta se spopadla dva modela prihodnje ureditve: slovensko-hrvaški predlog konfederacije in srbski model »učinkovite federacije«. Vladi *Demosa* in *HDZ* sta z uskladitvijo politike poskušali vzpostaviti ravnotežje z močnim srbskim blokom, ki se je okrepil, ko je Srb *Borisav Jović* prišel na čelo jugoslovanskega predsedstva. V nasprotju s pregovorno neodločnim *Janezom Drnovškom*, ki je domače očitke svoji kompromisni politiki zavračal s kolektivnim delovanjem predsedstva, se je »*Jović na čelu državnega predsedstva lahko zelo dobro uveljavljal 'zunaj' kolektiva.*« (str. 206). Predsedstvo je vse pogosteje poskušal prepričati v potrebnost in nujnost različnih »posebnih ukrepov«, ki naj bi uredili anarhične razmere. Vojska je seveda samo čakala na politično kritje za akcijo. Tako je prišlo do odvzema orožja slovenski in hrvaški *Teritorialni obrambi*, kar naj bi preprečilo vzpostavitev republiških vojska. V Sloveniji je pravočasno ukrepanje nove vlade preprečilo popoln uspeh te diverzije (zdaj pa je že tudi dovolj dobro znano, kdo od Slovencev ji je asistiral), Hrvaška pa je ostala brez orožja.

To se je zgodilo prav v času, ko bi Hrvaška državno avtoriteto še kako potrebovala. Kampanja proti novi hrvaški oblasti, ki jo je vodil Belgrad, je lepo uspevala. 18.8.1990 so hrvaški Srbi uprizorili referendum o nekakšni avtonomiji in na cestah so se pojavile prve barikade, ki so uporu dale naziv »hlodovska revlucija«. Meier ocenjuje, da »nova hrvaška oblast ni naredila ničesar, kar bi lahko Srbom dalo povod za njihovo ravnanje. Bile so le napake in nerodnosti...« (str. 223). Ob srbskem podpihovanju je pomembno vlogo v uporu igral tudi boj za privilegije, ki so jih Srbi pridobili na Hrvaškem: »*Srbi na Hrvaškem ... so bili z demokratizacijo dvakrat prizadeti, najprej kot Srbi in nato kot privilegirani komunisti*« (str. 223).

Hrvaški poskus posredovanja je preprečilo jugoslovansko letalstvo in se tako jasno postavilo na srbsko stran; vse poznejše goverjenje o »posredovanju med sprtimi stranmi« in »varovanju ustavne ureditve« je bilo prepričljivo le za otroke. V takšnih razmerah se je ideja o konfederaciji v Sloveniji in na Hrvaškem vse bolj umikala želji po samostojnosti. Slovenija je 23.12.1990 izvedla plebiscit, ki je za samostojnost določil 6-mesečni rok. Hrvaška se je – zaradi notranjih razmer malce obotavljivo – prav tako pripravljala na odhod iz »balkanskega kotla«. Srbska in armadna politika stalne napetosti sta vsak dan znova potrjevali pravilnost takšne odločitve.

Vojska je ob *Joviću* asistenci sredi marca 1991 spet poskusila izvesti »institucionalni udar«. Na seji v poslopju obrambnega ministrstva, naj bi predsedstvo vojski dalo kritje za »ureditev razmer«. Prva seja je – kot smo lahko videli v seriji *BBC Smrt Jugoslavije* – potekala pod stalnim pritiskom vojske, ki je v sebi videla ne le zadnji branik Jugoslavije, temveč tudi svetovnega socializma. Kljub pritisku naklep ni uspel in načrt je padel v vodo.

V mesecih, ki so sledili, je moralo tudi optimistom postati jasno, da Jugoslavije dejansko ni več. Vsi poizkusi iskanja kompromisa so propadli in Slovenija ter Hrvaška sta 25.6.1991 razglasili samostojnost. Sklep jugoslovanske vlade, da je treba »zaščititi državne meje« je vojski končno dal politično kritje za akcijo in zadnjo priložnost, da »reši Jugoslavijo«. Armada pa se je naloge lotila skrajno diletantsko in poseg v Slovenijo se je v »desetdnevni vojni« spremenil v popoln poraz. Meier v svojem pisanju zavrne tezo, po kateri naj bi vojska z lahkoto pokorila Slovenijo, če bi le nastopila »resno«. In res: vsem, ki so v to prepričani, lahko ponudimo vrsto argumentov, ki pričajo o nasprotnem. Slovensko ozemlje je ob odločnem odporu mogoče pokoriti le na dva načina: z uporabo odlično izurjenih enot za mestno bojevanje, ki jih zahteva široka mreža naselij, ali z brutalno uporabo najtežjih orožij, ki ta naselja porušijo. Ne prvega ne drugega – kar je pozneje pokazal Vukovar – jugoslovanska armada ni imela. Imela pa je nekompaktno moštvo in nesposoben častniški zbor, ki se je v nadaljnjih bojih na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini izkazal le s pokoli in ropanjem. Da tudi z etnično kompaktnim vojaštvom niso kos sorazmerno slabo

⁴ Tako na str. 194. Marca 1991 je celo *Radovan Karadžić* Meierju v pogovoru priznal, da Tuđmanova država ni ponovitev ustaške (prav tam).

opremljeni vojski, ki ve kaj ji je storiti, pa so ti častniki dokazali v hrvaških ofenzivah poletja 1995. Ob tako klavrnem spričevalu smo lahko le srečni, da nas ta armada ni nikoli branila, in se vprašamo, kam so izgnili vsi dolarji, ki jih je (ob soglasju slovenske vrhuške) leta in leta molzla iz jugoslovanskega proračuna?

»**I Don't Want To Grow Up**« (Ramones): Odhod Slovenije in Hrvaške iz federacije je pred izbiro postavil tudi Bosno in Hercegovino ter Makedonijo. Obe republiki, ki sta se z zamudo vključili v proces demokratizacije, sta poskušali razpad države preprečiti s pobudo *Izetbegović-Gligorov*, ki sta jo junija 1991 predstavili na srečanjih predsednikov jugoslovanskih republik. Toda pobuda je prišla prepozno; fronte so že bile izoblikovane in umik ni bil več mogoč. Tako sta bili prisiljeni izbirati med samostojnostjo in »invalidno« Jugoslavijo pod srbsko prevlado. Značilno pa je, da je podobno »ohlapno zvezo« republik še oktobra 1991 – torej skoraj pol leta kasneje – v Haagu predlagal posrednik Evropske skupnosti za nekdanjo Jugoslavijo *lord Peter Carrington*.

Makedonija je samostojnost dobila razmeroma brez težav. S pogajanjem je dosegla umik jugoslovanske armade in si tako zagotovila dejansko kontrolo nad svojim ozemljem. Do danes ni povsem jasno, kaj je vojsko in srbsko vodstvo prepričalo v tako popuščanje. Makedonski predsednik *Kiro Gligorov* je Meierju ponudil razlago, da naj bi vojska načrtovala vrnitev. Pričakovala je, da bo Makedonija zaradi notranje situacije prisiljena vojsko poklicati kot »rešiteljico«. Razlaga se ne zdi preveč prepričljiva in kot bolj verjeten razlog se nam kažejo potrebe vojske na hrvaških in bosanskih bojiščih.

Pri analizi makedonskega in bosanskega primera avtor poseže daleč v preteklost ter nam – kot že pri Sloveniji, Hrvaški in Srbiji – poda zgoščen zgodovinski pregled. V nasprotju z nekaterimi zahodnimi avtorji, ki konflikt v Jugoslaviji vse preradi zreducirajo na prirojeno balkansko plemensko sovraštvo, Švicar Meier tenkočutno slika razmerja med narodi in državami, ki so privedla do spopada.

Če se je Makedonija v »*neprostovoljno neodvisnost*« (str. 255) prebila brez večjih težav, se jim Bosna ni mogla izogniti. Neodvisna Bosna in Hercegovina za Srbe ni bila sprejemljiva in tudi hercegovski Hrvati so se raje ozirali čez mejo. Muslimani, ki so bili edini brez nadomestne države, pa so vodili nesrečno politiko popuščanja in so se zmotno zanašali na posredovanje jugoslovanske armade. Tako so imeli Srbi lahko delo, ko so začeli svoj pohod po Bosni. Le pravočasna oborožitev hercegovskih Hrvatov je ob začetku spopadov preprečila popoln srbski triumf. A tudi to zavezništvo ni bilo trdno, hrvaške ambicije v Bosni so ga močno krhale in končno privedle do spopada. Vendar poznejši razvoj vojne ni več tema Meierjeve knjige.

»**Predsednik ZDA**« (Jani Kovačič): Svoj prispevek k razvoju dogodkov v tedanji državi je dala tudi mednarodna diplomacija. V času, ko je država razpadala, so diplomati napačno ocenili situacijo in na takšni podlagi napačno ukrepali. Meier je v svoji sodbi neprizanesljiv, pa vendar temeljit. Velik del krivde za napačne ocene zahodnih držav pripisuje njihovim veleposlanikom v Belgradu, ki so »v *zadnjih dveh letih obstoja Jugoslavije* povsem napačno razumeli resničnost države« (str. 306). Meier pravi, »da še nikoli ni slišal take množične, na skupno prepričanje opre mešanice političnih napačnih ocen, miselne lenobe in površnosti, kot od tedanjega beograjskega diplomatskega zbora.« (str. 306).

Ob tem je posredovanje državnega tajnika ZDA – edine države, ki se je aktivno zanimala za propadajočo Jugoslavijo – *Jamesa Bakerja* pri premieru *Anteju Markoviću* naredilo vtis, da je dobil *carto bianco* za »obrzdanje« Slovenije. Stališča *Bakerja* so značilna za takratno razumevanje jugoslovanskega vozla. Stalni pozivi k pogajanjem in kompromisom so izhajali iz nevednosti. Pogajanja so namreč že potekala (in potekla), kompromisi pa niso bili več mogoči, saj skupna država *de facto* ni več obstajala.

Kljub temu je bila evropska politika po izbruhu vojne v Sloveniji usmerjena prav v ohranjanje in obnavljanje skupne države; kompromis pa naj bi omogočili zlasti Hrvati in Slovenci. Če se je avstrijsko in nemško stališče zaradi uporabe sile spremenilo v prid Slovenije in Hrvaške, je večina, na čelu s tedanjim nizozemskim zunanjim ministrom *Hansom Van den Broekom*, vztrajala. Izvajalci te politike pa so delovali na podlagi popolnoma napačnih predstav in totalne ignorance. Voditelj posredniških misij ES nizozemski diplomat *Henry Wynaendts* (ki je bil prepričan, da je hrvaški grb ustaški simbol) je glavnega zaveznika pri obnovi države videl v obrambnem ministru le-te *Veljku Kadijeviću*. Za streznitev so poskrbeli kar Srbi, saj so novembra 1991 zavrnili predlog povezav, ki ga je oblikoval *lord Carrington*, in tako pokazali, da jih Jugoslavija ne zanima več.

Kljub temu pa je bilo do priznanja dejanskega stanja še daleč. Zlasti v Veliki Britaniji in Franciji se je uveljavilo prepričanje, da je za priznanje še prezgodaj, saj naj bi zaostrijo vojno. Zakaj naj bi se to zgodilo, še danes ni jasno. V tem prelomnem trenutku je svojo moč pokazala Nemčija in na njen pritisk so bile 15.12.1991 sprejete smernice ES za priznanje, ki je prišlo 15. januarja prihodnje leto. Meier se ukvarja tudi z razlogi za poznejše izjave, ki so krivdo za vojno v Bosni – ta naj bi bil posledica »prezgodnjega priznanja« – poskušale zvaliti na Nemce. Vendar za njihove avtorje nima nikakršnih simpatij.

»**Perspektive**« (Niet): Knjiga Viktorja Meierja ni brez pomankljivosti in z vsemi njegovimi sodbami se ni mogoče strinjati, pa vendar je odlično delo. V njej ne bomo našli osupljivih novih dejstev ali spoznanj,

zato pa so tista, ki v njej so, na trdnih tleh. Avtor nam ne prodaja svojih vizij in idealov, ampak je vesten kronist, ki pozna snov, o kateri piše.

Žal pa se zgodba ni končala tam, kjer jo konča Meier. Po začetku vojne v Bosni in Hercegovini se je še zapletla in postala še bolj krvava. Mednarodna politika, kateri Meier da nezadostno oceno že za posredovanje v obdobju, ki ga obravnava, pa se je iz tega le malo naučila. Tako je le utrdila misel, da se na mednarodno pomoč in solidarnost ne gre zanašati. V svetu, ki ga obvladujejo realni interesi, pač velja le realna moč. Sploh pa: le zakaj bi morali vedno čakati na prihod konjenice?

Rok Stergar

* * *

OBVESTILA

Novici o delu Zgodovinskega društva Ljubljana in Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Zgodovinsko društvo Ljubljana je 12. decembra 1996 sklicalo občni zbor, na katerem je bilo razrešeno staro in izvoljeno novo vodstvo društva. Krmilo Zgodovinskega društva Ljubljana je prevzel dr. Zdenko Čepič z Inštituta za novejšo zgodovino, pri delu pa mu bo pomagal tudi novi odbor društva. Skupaj z Inštitutom za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU je društvo ob občnem zboru organiziralo, kot je že običajno, tudi predavanje dr. Andreja Pleterskega o slovenski samobitnosti »Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov«, ki ga je avtor opremil tudi z zanimivim slikovnim gradivom.

V drugi polovici januarja 1997 je bil gost Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani češki zgodovinar prof. dr. Jiří Panek. Ker je gost tudi predsednik strokovnega združenja čeških zgodovinarjev, se je med obiskom hotel seznani s strokovnim organiziranjem slovenskih zgodovinarjev. Zato se je sestel s predsednikom Zveze zgodovinskih društev Slovenije doc.dr. Stanetom Grandom in predsednikom Zgodovinskega društva Ljubljana dr. Zdenkom Čepičem. Pogovarjali so se tudi o možnostih nadaljnjega sodelovanja, vendar ni bilo sklenjeno še nič dokončnega.

Petra Svoljšak

Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju

Občni zbor Zgodovinskega društva v Celju je potekal 11. decembra 1996 v prostorih Muzeja novejšje zgodovine Celje. Po izvolitvi delovnega predsedstva je Emil Lajh kot predsednik nadzornega odbora udeleženca seznanil z ugotovitvami, da je delo društva in njegovo finančno poslovanje v mandatnem obdobju 1992–1996 potekalo v skladu s programom in pravili.

Nato je sledilo delovno poročilo dotedanjega predsednika Zgodovinskega društva v Celju Branka Goropevška, v katerem je na kratko orisal izredno pestro in uspešno delovanje društva v preteklem štiriletnem obdobju. S takratno novo ekipo in začetno finančno pomočjo celjske občine se je namreč društvo prebudilo iz skoraj popolnega mrtvila, na kar kaže že občutno povečanje članstva (iz 38 na 86 članov). Še bolj kot to pa na prepoved društva opozarjajo njegove aktivnosti. Tako je društvo v sodelovanju z nekaterimi celjskimi kulturnimi ustanovami (Osrednjo knjižnico Celje, Muzejem novejšje zgodovine in Pokrajinskim muzejem) pripravilo kar 11 strokovnih predavanj in predstavitev knjižnih novosti.

Rezultat uspešnega dela društva sta bila tudi zelo odmevna mednarodna simpozija. Aprila 1995 smo ob 100. obletnici ustanovitve slovenskih paralelk na celjski gimnaziji skupaj z ljubljansko izpostavo